

תכלת

יהדות של השראה

הרב ד"ר עידו פכטר

מה בין משכן לעגל?

בשנת 2000 פרסם הרב יובל שרלו ספר קטן בשם 'בין משכן לעגל: התחדשות דתית מול רפורמת ועזיבת ה'". אני זוכר את היום שקראתי אותו. הספר היה מאיר עיניים עבורי. תמיד ידעתי שחטא העגל היה עבודה זרה, ואילו המשכן היה קדוש בקדושת השכינה. אבל בספר, הראה הרב שרלו שלמעשה היו המשכן והעגל מאד דומים.

הדמיון עולה כבר מן הכתובים המתארים את בניית העגל לעומת בניית המשכן. בשני המקרים, התבקש עם ישראל לנדב זהב, כאשר חלקו הגיע מנזמים (בעגל: "פרקו נזמי הזהב"; במשכן: "הביאו חז ונזם וטבעת וכומז"). בשני המקומות נעשה הדבר בהקהל (בעגל: "ויקהל העם על אהרן"; במשכן: "ויקהל משה את כל עדת בני ישראל"). ובשתי הפעמים נחגגה הבנייה על ידי הקמת מזבח והקרבת עולות ושלמים. לפנינו אפוא שתי צורות דומות של עבודה, כאשר אחת נזכרת לדיראון עולם ואילו השנייה מקודשת. איך אפשר להבדיל ביניהן? מהו ההבדל העקרוני בין מעשה עגל הזהב למעשה המשכן?

שאלה איננה רק שאלה פרשנית, המתייחסת לאירועי העבר. מדובר בשאלה רוחנית-קיומית ההולכת איתנו עד ימינו אלה. הן בעגל והן במשכן יצרו לעצמם בני אדם מוסד או רעיון שהיו בעיניהם מקודשים והתמסרו להם. עבודתם עוררה בהם להט וחוויה. גם היום אנו יוצרים תפיסות מקודשות או מוסדות מקודשים. אנו מאמצים אידיאלים, מתמסרים לרעיונות, מקדשים גורמי סמכות והולכים

בעקבות מנהיגים כריזמטיים. כיצד נדע להבחין האם מדובר במשכן או בעגל? כיצד נדע האם אנו מתמסרים לדבר האלוהים או שמא אנו חוטאים בעבודת אלילים? סרטו של גידי דר 'אגדת חורבן', שהוקרן לאחרונה בטלוויזיה, על הימים שטרם ימי חורבן בית שני ממחיש בעיה זו היטב. העם היהודי היה מפולג אז לזרמים וכתות. הקנאים רצו להילחם. יוחנן מגוש חלב התבצר במקדש וביקש להגיע להסדר עם הרומאים. הכוהנים היו שפוטים של הקיסר הרומאי. מלחמת אחים עקובה מדם התחוללה בירושלים, וזו הובילה לשריפת מחסני המזון ולרעב גדול, שהוביל לחורבן העיר. המעניין הוא שכל הדמויות שפעלו אז בירושלים חשבו שהן עושות את רצון ה'. כולם היו אידיאליסטיים ופעלו לשם שמים, כדי להציל את המקדש, לא לשם עצמם. אך כולם הביאו את החורבן כמו ידיהם. הם עבדו עגל, לא את אלוהים. אז כיצד ניתן לזהות את רצון ה'? כיצד ניתן להבחין מה נכון ומה מוטעה, מה משכן ומה עגל? רעיונות שונים ניתן להציע כמענה לשאלה זו, אולם בדרשה זו אני מבקש להישאר בתחומי המקרא. מן הפסוקים עצמם אני רוצה להעלות שתי הבחנות מרכזיות בין מעשה העגל למעשה המשכן.

*

קריטריון ראשון להבחנה בין מעשה המשכן למעשה העגל הוא הפועל היוצא שלהם. מהן ההשלכות המעשיות של המקדשים שאנו בונים עבור עצמנו? כיצד הם משפיעים על חיינו היומיומיים?

המשכן הציב דרישות מוסריות לעם ישראל. השראת השכינה לא הצטמצמה לתחומי אלא עשתה רושם בכל רחבי המחנה. העם נדרש בעקבות בנייתו לשמור על טהרה רוחנית, להקפיד על האוכל שהוא אוכל ולהימנע מיחסים אסורים. הוא חויב בכיבוד הורים, ביושר חברתי ובהקפדה של תשלום שכר בזמנו. המשכן ביקש מהאדם הרגיל להיות טוב יותר וישר יותר. הקשר וההתמסרות לנשגב נועדו לרומם את חיי האדם ולהפכם למוסריים יותר.

הפוך מכך היה העגל. לאחר עשיית עגל הזהב מסופר שכל העם קם לצחק ("וישב העם לאכול ושתו ויקומו לצחק"). פעולת הציחוק מוכרת לנו מחייו של יצחק, שהיה "מצחק את רבקה אשתו", ומכאן שציחוק קשור בפעילות מינית. עולה מכך שעם

ישראל נהג בהפקרות מינית לנוכח העגל שיצר (מכאן פירש רש"י שהיו עוסקים בשפיכות דמים וגילוי עריות).

בניגוד למשכן שהטיל חובות, העגל סיפק היתרים. הישות המקודשת שאהרון יצר עבור העם, הסיר גבולות והתיר רסנים מוסריים. עניין זה רמוז בפעולת העם בנתינת הזהב לעגל: "ויתפרקו כל העם את נזמי הזהב". ההתפרקות משקפת פעולה שהיא גם פיזית אך גם רוחנית. הנתינה לעגל שיחררה את עול המוסר האנושי. עבודתו הכשירה את הפסול, הטמא והמכוער.

זה היה שורש הטעות של עם ישראל בימי בית ראשון. עבודת המקדש היתה עבורו מקלט רוחני לחטאים ופשעים חברתיים. אנשים הירשו לעצמם לגנוב, לעשוק ולנצל את החלשים, שכן חשו שעבודת המקדש מגנה עליהם. גם היום ישנם החושבים שרק אם יקפידו על תפילות כסדרן או אם יתרמו כסף לרבנים ולישיבות, שכרם מובטח ולא משנה כיצד יתנהגו עם סביבתם. גם היום ישנם החושבים שבשביל לימוד התורה מותר לקחת שוחד ולהעלים מס. זהו סימן של עבודת העגל, לא של עבודת האלוהים. אם ההתמסרות וההתקשרות לא מביאות אותנו להקפדה על התנהגות מוסרית שלמה יותר – במחשבה, בדיבור והמעשה – סימן שיצרנו לעצמנו עגל ולא משכן. זהו לא רצון האלוהים מאתנו.

*

אבל מעבר להבחנה הרטרופקטיבית, עולה מן המקרא מדד אחר, שניתן לזהותו כבר בעת הבנייה, והוא בולט במיוחד בפרשת 'ויקהל'. לעגל לא היו הוראות הכנה. עם ישראל ביקש מאהרון שיכין עבורו "אלוהים אשר ילכו לפנינו", ואהרון בתגובה ביקש מהם את נזמי הזהב, ומכל מה שקיבל הכין את העגל. איננו יודעים מה היו מידות העגל ומה היתה צורתו המדויקת, ולא בכדי. מידות העגל היו תוצר ישיר של כמות הזהב שנתרמה. לא הושקעה מראש מחשבה כיצד עליו להיראות.

שונה מכך היה המשכן. בתיאור בניית המשכן אנו מוצאים שני סוגי אנשים. הסוג הראשון הוא "נדיבי הלב". הנדיבים היו האנשים והנשים אשר הביאו את כל החומרים שביקש משה מעם ישראל:

"ויבאו האנשים על הנשים כל נדיב לב הביאו חח ונזם וטבעת וכומז כל

כלי זהב וכל איש אשר הניף תנופת זהב לה'... כל איש ואשה אשר נדב לבם אתם להביא לכל המלאכה אשר צוה ה' לעשות ביד משה הביאו בני ישראל נדבה לה'."

עד כאן מצטיירים הדברים באופן דומה לעגל. אל משה הגיעו אנשים שונים מעם ישראל שנדבו ממה שבידיהם לטובת המשכן. אבל אז נרשם ההבדל. כי לצד אותם נדיבים מופיעים בפרשה אנשים נוספים – החכמים, עושי מלאכת המשכן. המשכן לא נעשה באבחת יד, כתוצר ישיר של המתנות. מאחוריו עמדה מחשבה מדויקת, ונקבעו לו מידות ושיעורים. בניגוד לאהרן שיצר את העגל, משה עצמו לא הכין את המשכן. היו אלה אנשי מקצוע מעם ישראל שקיבלו תכניות מסודרות להכנתו. הם היו צריכים להשקיע מחשבה באופן בנייתו.

בכך אפשר למצוא מדד נוסף להבחנה בין המשכן לעגל. בעגל היו נדבנים אך לא היו חכמים. העגל ביטא פרץ של התלהבות והתמסרות, בלא כל שימוש בתבונה, חכמה או ביקורת. אך בניית המשכן אינה כזו. גם עבודת אלוהים מבוססת על נתינה והתנדבות, אך היא משולבת תמיד בחכמה. להכל יש לקבוע מידות ושיעורים. החכמה צריכה לנתב את פרץ הרגשות למקומות הנכונים. אין אקראיות. הכל מדוד ומבוקר.

לדעתי, זהו פשרו של המדרש שדן בחכמתו של בצלאל (ברכות נה, ע"א):

"בשעה שאמר לו הקב"ה למשה: לך אמור לו לבצלאל עשה לי משכן ארון וכלים, הלך משה והפך, ואמר לו: עשה ארון וכלים ומשכן. אמר לו: משה רבנו, מנהגו של עולם – אדם בונה בית ואחר כך מכניס לתוכו כלים, ואתה אומר: עשה לי ארון וכלים ומשכן. כלים שאני עושה – להיכן אכניסם? שמא כך אמר לך הקב"ה: עשה משכן ארון וכלים. אמר לו: שמא בצל אל היית וידעת."

בצלאל הוא סמל החכם שידע לבקר אפילו את דברי משה, ולצדוק בדבריו. זהו סימנה המובהק של עבודת אלוהים, אשר פונה לא רק ללב ולרגש אלא גם להגיון ולחכמה, ודורשת מהאדם לבקר ולחשוב כל העת על צורתה הנכונה. דבר זה נעדר ממעשה העגל, שם לא היה אף אדם שהעז לבקר או לערער על מעשיו של אהרן.

*

אבל לא בכך נגמר תפקידם של החכמים בבניית המשכן. קביעת מידותיו של המשכן הובילה לאפיזודה מרתקת בפרשה:

”ויבואו כל החכמים העושים את כל מלאכת הקדש איש איש ממלאכתו אשר המה עושים. ויאמרו אל משה לאמר מרבים העם להביא מדי העבודה למלאכה אשר צוה ה' לעשת אותה. ויצו משה ויעבירו קול במחנה לאמר איש ואשה אל יעשו עוד מלאכה לתרומת הקדש ויכלא העם מהביא.”

העם מתגייס בהמוניו לתרום למשכן, והנה מגיעים החכמים ועוצרים אותו. 'יש די והותר חומרים', הם אומרים למשה. בתגובה, משה עוצר את התרומות וההתנדבות ההמונית פוסקת.

אפיזודה זו חושפת בפנינו מאפיין נוסף של עבודת הקודש. החכמים לא רק מכינים את כלי המשכן אלא הם גם מווסתים את התרומות. אין צורך לתת יותר מדי עבור האלוהים. הדבר אפילו יכול להיות אסור. יש גבולות לעבודה הדתית.

בהכנת העגל לא היתה כל עצירה. עם ישראל פרק את מה שיש לו, נתן את כל מה שרצה לתת, בלא שהיה מי שאמר לו די. זה אופייה של העבודה הזרה.. בעולמה, ככל שאדם נותן יותר, מתמסר יותר, משועבד יותר, כך הוא קרוב יותר. בימים קדומים הדבר בא לידי ביטוי בפציעת הגוף או בהרג ילדים. בימינו הדבר בא לידי ביטוי בקנאות דתית או פוליטית, אשר לא יודעת מתי לעצור ולהציב לעצמה גבולות. עבודת המשכן אינה כזאת. הנתינה למען אלוהים תמיד תהיה מוגבלת. לבד משלוש עברות חמורות, אין אף מצווה שאדם אמור למסור את נפשו עליה. תמיד יהיה מקום שניתן יהיה לומר עליו 'עד כאן'. פיקוח נפש דוחה את המצוות; כל מה שאסרה תורה התירה דבר אחר במקומו; אדם אינו אמור לבזבז יותר מחמישית הונו על מצוות עשה; הידור מצווה הוא עד שלישי מערך המצווה; במקום עיגון הקלו חכמים; המחמיר יותר מדי עלול להיות חסיד שוטה; ועוד. זו תפקידה של החכמה בעולמנו – לעצור, לסייג ולאזן את הפרץ הנובע מתוכנו.

וזהו אולי המדד החשוב ביותר להבחנה בין המשכן לעגל, אז והיום. כל מה שדורש

התמסרות מוחלטת של האדם, עד כדי מחיקת זהותו האישית – ויהא זה רעיון, אידיאל, מנהיג או ישות – הרי שהוא נגוע בעבודת העגל. האדם לעולם לא אמור לוותר על עצמו באופן מוחלט. ההתקשרות נועדה להעצים אותו ולא לאבד אותו. דרישה זו היא חלק מתפיסת האדם ברוח בצלם אלוהים. הכחשת האדם היא הכחשת האלוהים. לכן ראוי שהאדם יתקשר ויתמסר לרעיונות ומוסדות, ויצוק משמעות לחייו, אבל תמיד עליו לדעת מתי לעצור כדי לא לאבד את זהותו האוטונומית.

*

האם מצאנו הגדרות מוחלטות להבחנה שבין העגל למשכן? כנראה שעדיין לא. המציאות תהיה תמיד יותר מורכבת מכל הגדרה או ניסוח. ועם כל זאת, חשוב שכל תלמיד וכל אדם יזכרו את ההבחנות הללו, במיוחד כשנכנסים אל שערי העולם הדתי. עבודת אלוהים איננה רק פרץ של רגשות, וחוויות והיסחפות אחרי דמויות כריזמטיות. עבודת אלוהים אמיתית צריכה תמיד להיות משולבת בחכמה ובביקורת התבונה, ובעיקר במתן כבוד לאדם הפרטי, שהאוטונומיה שלו תישמר, גם כשהוא עומד מול הגדולים ביותר.

יש יצר רע באדם שמושך אותו להתכחש לערכו הנשגב, לבטל עצמו, להשהות את הביקורת ולהתמסר באופן טוטלי לדמויות בעלות כוח. לכך מגיעה התורה ומזהירה אותנו: זהירות, זהו עגל. הרעיון, המוסד או האדם, נראה אולי כמשכן ה', אך למעשה זוהי אלילות פר-אקסלנס. פיתחו את העיניים, הפעילו ביקורת אישית – זו הדרך העולה בית אל.